
Te Toa Takitini

Ehara taku toa i te toa takitahi engari he toa takitini taku toa.
—Tuhoto Ariki.

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

Nama 3.

HASTINGS.

Hepetema 1st, 1931

E TE MATE KEI HEA TOU WERO

C. Mortimer-Jones.

Te mate, ara te hemo, e tirohia ake nei e tatou he whanautanga atu ki tetahi ahuatanga pai ake o te ora, i watea mai i etahi huarahi atu ki nga mana nunui.

Titiro iho ki nga kanohi o te tamaiti i roto i te pouritanga o te koopu ka hurahia ki te maramatanga o te ra i runga i te ao, pera ano hoki nga kanohi i roto i te pouritanga o te mate kaore nei i kite i te moana i te tuawhenua.

Ko tetahi waahi noa tenei o te oranga i whakatakotoria mai e Te Atua mo tatou. He timatatanga atu tenei e ai ki Te Karaipiture, ara he whanautanga atu ki roto i nga mea whakamiharo e pukai ma ra kei mua ara te Kaumatuatanga o te mohio kia Te Karaiti.

Kei te whakamiharo tatou ki nga ahuatanga o te ao. Titiro iho ki te anuhe (mokamoka) meake nga ra kua whai parirau kua atahua. Te kakano iti rawa, meake te wa kua tupu he totara, he kauri. Otira enei mea he iti rawa hei whakaatu i te nui o te Mana o Te Atua, e whakapono nei tatou ki te wairua i roto i te tinana tangata.

Ko te Mate ra te kuwaha ki taua oranga e tawhaitia atu nei e te hunga whakapono. Te kupu a Te Karaiti ki te tangata hara i whakapono:—"Ko aiane koe noho ai i au ki Pararaiha." Ki te reo Hiperu ko Pararaiha he waahi pai hei nohoanga mo te hunga pai ina mate.

I ki hoki a Te Karaiti, e haere ana Ia ki te whakapai kaainga mo tatou i roto i Te Whare o Tona Matua.

Kaua ra te hunga Karaitiana hei awangawanga mo a ratou i aroha, i ngakau nui ai, he hunga i u ki te whakapono ki to tatou Kai whakaora kia Ihu Karaiti, notemea e tata rawa ana tatou kia Ia, ahakoa ra te ahua he o te ao. Te Wero o Te Mate he hara ripeneta-kore (tino nui) otira me

*He mea Panui e Rev. P. Hakiwai me P. H. Tomoana, he mea ta e
Lovell & Painter, Queen Street Hastings H.B.*

mihi tatou mo te homaitanga i Te Wikitoria, i na rototia mai nei i a Karaiti Ihu ka riro nei Te Wero-koi o te mate, ka rite nei te utu mo te Hara i Tona iringa ki runga te Ripeka—He mea tino pai ra te mohio ake o te ngakau kei te ora a tatou e aroha nei i “Roto i nga ringa o Ihu.” Kaore e taea atu e te aitua. Kaore e taea atu e te hara, e te mamae. Kua whiti atu i te mate ki te ora.

“E te Atua Kaha rawa, kei a koe e noho ana nga wairua o te hunga e haere atu ana i konei i runga i te Ariki, e noho hari ana ano i a koe nga wairua o te hunga whakapono, ua watea i te taimaha o te tinana; Tenei matou te whakapai atu nei ki a koe, mou i pai ki te tango atu i to matou nei hoa i roto i nga he o tenei ao kino; me te inoi atu ano ki a koe, kia pai koe ki te whakakapi wawe i te rangapu o au tangata i whiriwhiri ai, kia tae wawe mai ai tau kingitanga; kia whiwhi ai matou, me era katoa kua riro atu i runga i te whakapono ki tou Ingoa tapu, ki te tino tikanga o te haringa o te tinana raua ko te wairua, i roto i tou kororia mutunga kore; ko Ihu Karaiti hoki to matou Ariki. Amine.”

TA TATOU PEPA

Tena koutou e te hunga awhina mai ta tatou nupepa. Kanui te aroha atu kia koutou ara rawa ia te wa ka hinga ta tatou pepa i te ru ara te Tari o Te Haahi i Nepia, ka timata te tino ngoikore o ta tatou pepa.

Inaianei nei kei te mahi noa iho maua i tenei taonga nui (ki ta maua nei mahara) kaore e mohiotia atu ana he aha te Whakaaro o te tari, o nga kai tautoko mai ranei i ta koutou taonga. Ko nga korero kua tae mai kia maua koia enei:—

“Kua nui rawa nga korero o waho o te whakapono”

“Kaore tahi e hangai aua nga korero mo te pai”

“Kei te tangohia hoki te awhina a Te Tahua Whakamahara kia Te Wiremu (e kiia ana £150 taua moni awhina) te take he uru mai no nga korero paremata (politic).

I runga i enei ahuatanga ka ngoikore tetahi o nga kai tuhi, notemea kaore i tino kuraia ki te whakatepe korero o Te Haahi, me ona kaupapa, engari ko te mau, me te u ki te kaupapa o te whakapono, koianei anake te marae i kori ai te hinengaro ki te awhina i tenei taonga. Otira i runga i tenei tu oioi noa o te taonga, ka whakaitia iho te pepa, kia tekau-ma-rua noa nga wharangi. Kei te pai pea kia koutou, kaati i tenei ahuatanga. Ki a maua nui atu te hemanawa, notemea ko nga whakaaro kei roto whanui ke i enei wharangi, ko nga mahara o nga Kai tuhi korero mai whanui ke, a kaore e tika kia tapatapahia nga whakaaro whanui, papai, mo te iwi e pukai atu nei, na konei ka whakaatu atu nei i enei ahuatanga.

Iti ke inaianei te moni perehi i ta koutou taonga, e ono herengi ano mo te wharangi kotahi. Kaore tenei utu i kitea i mua iho. E maharatia ana ano nga kai tuhi e te tari i mua

atu o te ru, otira kei te takoto nama te tari mo tetahi tekau-ma-rua marama, i mua atu o te ru, kaore rawa he maharanga e kitea atu ana i reira, i tetahi atu waahi ranei. Heoi te tangata kei te kaha tonu ki te tuku korero mai, kei te tohutohu mai hoki ko R.T.K. anake. Kaore ano he reta tuku korero mai a nga minita, ahakoa te rere noatu o Te Toa Takitini kia ratou.

He taonga tenei e tika ana kia kaha te awhina mai a Te Haahi. E tika ana te taumaha o te wa! U a koutou na e ngaki mai na i nga taumaha hou o te wa, o te Rau Tau Hou.

Heoi i korero penei ai, na te mahara iho ki te penei tonu te ahua, ka mutu te awhina atu i ta ta-tou taonga, he taumaha rawa no te mahi penei noa iho.

Manaakitea te taonga e nga iwi e kaha ana, e mama ana. Ki te mahara iho koutou ma maua e mahi atu ta tatou taonga, tena e koro ma, e kui ma kia kaha mai ki te Nupepa a Te Haahi ki te pepa kua mohiotia nei e Te Ao Maori ko Te Toa Takitini, na Te Haahi Mihingare me ona Kaumatua Katoa.

NGA AWHINA O TE RU

Na te mate ra hoki, ka puta nei te aroha o te Motu kia ngaimaua; ka ngahue noa mai na te mahi nei a te kai, a te kakahu, a nga kupu aroha. Te whiwhi o te tangata i nga mea katoa. I rite tonu te kai pata, tiamu, miiti me era atu mea o te tangata i aua ra. I nuku atu i ana ake o mua atu o te Ru. Ka pai ra hoki, ka whiwhi mea hei pupuri i te tinana me te wairua. Ko te ongaonga ia o te tinana i te rureretanga i a ngaimaua e kore rawa e tere te warewaretia. Apiti atu ki enei, ko te mukunga atu i o matou taone me te tukitukinga i o matou whare noho, roha tonu nga whakaaro. Kaati i te mea ka roa te wa ka matoke haere nei hoki te aroha; ka mau nei ko ta te Kawanatanga aroha, whaiture rawa.

I muri tonu iho o te Ru ka tae mai nga Minita o te Kawauatanga, ka kite i to matou mate. Ka timataria i konei te whakaaro o te Kawanatanga kia whakaputaia he moni hei awhina i tenei whakararu. Ko te karangatanga a te Kawanatanga kia kohia he moni. Ki ta te Kawanatanga ake me nga moni kahi ka pae ko nga miriona e rangona ake nei, a, e whakapaua nei i naianei.

I whakahau iho te Minita Maori kia riro ma te Ropu Maori o Heretaunga nei me to te Wairoa e whakahaere nga mahi i waenganui i nga Maori. Ko nga Maori ano hei mahi i nga mahi-maori, a me utu ki tetahi utu ngawari. I te ahua mama o te pakarutanga o te Aute Kareti, ka timataria ko tera te mahi tuatahi. Kaore nei i roa te ohunga, pau rawa ake te rua marama ka oti te mahi. Ko te Kareti Momona me te Kuia o Hukarere kaore i taea te whawha atu. He maha rawa nga mano pauna ka ora ai enei.

Ka timata i konei te tapitapi i nga whare o nga Maori. Mai i a Maehe ki nainei ka nuku atu i te 500 o matou whare kua takioti. Kaore pea i tae ki te 50 kei te toe ka pae tenei mahi. O nga awhina katoa i whiwhi matou, ko te mea nui rawa ko te mohiotanga o a matou tamariki ki te whiu hama, ki te whakatakoto pereki me te whakapiri mataa. Kotahi Pakeha i wehea hei tohutohu mo nga tu ahua katoa o te hanga i te whare. E ki ana taua Pakeha ka taea e ia te whakauru nga tamariki Maori ki nga mahi, a te wa e timata ai te whai-hanga hou i o matou taone. He kupu nui tenei. E whakaatu ana i te tere o te Maori ki te hopu i te mahi.

Ko tetahi mahi awhina kua toua iho e te Minita Maori kia matou ko te Ahu Whenua kua tohaina nei e ia ki era atu waahi o te Motu. He mea hou tenei kia ngaimaua. Na te kore tonu pea e rarahi o nga paanga whenua ka tomuri nei te tae mai o tenei ahuatanga ki konei. Ko tetahi ano na nga ture hou a nga Pakeha Hokohoko (Merchants). Ma te moni ra ano kia takoto ka riro mai he mea. Kaati, ka kore nei he moni a te Maori ka raru ana mahi ririki e puta ai he oranga iti ki a ia. Ka whakaaro nei te Minita Maori kia tukua mai e ia kia nuku atu i te £2000 hei awhina i a matou mo tenei taha. Ka whiwhi matou ka ora. Kei te whakahaeretia tenei mahi i naianei. Ko nga mahi e whakapaua ana tenei moni:—He hoko kau miraka—he hoko i nga tu-ahua purapura—he whakapai i nga taiapa maori—he hoko menua—me te whakapai i nga maara. Kei whea mai nei tenei. Kaore rawa e taea te mihi te Minita mo ana mahi e awhina nei i a Ngati-Kahungunu.

Mai o muri o te Ru ki naianei ko te Minita Maori kei te whangai i a ngaimaua ki te paraoa, ki te huka, ki te ti, ki te taewa. E £250 e whakapaua ana i te marama. Hei te whakapaunga o Hepetema nei ka mutu tenei awhina. Ko te minamina ia kia haere tonu tenei awhina. Kaati, kaore e taea kei pohehe matou ka waiho tonu a raro hei kainga ka kore e kereu ake ki te kuhu.

E TANGI E TE IWI KI O TATOU AITUA

E tika ana kia kiia inaianei rere a-wai ana te tangata ki te po, ina rawa ia ki Heretaunga nei, pairo ana te ngakau mo nga hoa aroha kua takahia atu nei te huarahi ki te po, ka tika ai pea te waiata ra:—

“Ka riro ra ia te momo o te tangata

Ka memene ki te po” etc. etc.

Kua mate a Aorangi, te hoa wahine o W. H. Nikera I mate ohore ki te Paki Paki i a Hurae 25. Tetahi tangi nui mo tenei wahine. Tokorima nga tamariki ririki kua pania me to ratou matua.

He mate ano te mate, otira i te mea ka marama ake te ngakau o te turoro, e tika ana kia kiia kua ora ake, ka mama hoki te ngakau o te hunga ora.

Koia ra te ahuatanga ki nga mate o Heretaunga nei. No te rua o nga ra nei ka hinga a Ruiha, te hoa wahine o Rev. Hakiwai ki Royston Hohipera. No nga ra whakamutunga o Akuhata, ka uru atu ia kia tapahia te mate i roto (Appendix). I pai tonu te tapahanga e ai ki te korero a ana tonu me te takuta, otira no muri tata mai ka ngaua ko te manawa riro atu ana tenei wahine atahua, tenei o etahi o tatou MAMA tokoiti rawa, e tangihia nei e te motu, e nga mea i matau kia ia. He wahine tenei i tino kaha tona awhina i nga tikanga o te Haahi. Otira ko te waahi i tino kitea tona kaha ko te wa i a raua i Ruatoki, tekau o raua tau ki reira a he nui nga tamariki o Matatua i rere mai ki Hukarere me Te Aute na raua te kaupapa. I pau katoa nga ahua tangi ki runga i a Ruiha a te motu me te tangi hoki a tenei peka o Te Ropu Waiata Himene o Te Haahi. Hei arahi i era atu Koea o Te Haahi koia ka hoatu nga himene me nga waiata i whakahuahuatia ki runga i a Ruiha:—

*Po ata-rau i moea iho nei
E haere ana koe ki pa-mamao
Haere ra! E Ruiha haere ra
Tenei ahau te tangi atu nei.*

*Tuku whakarere atu te roimata i aku kamo
Rite tonu ki te wai o te awa o Ngaruroro
Kore rawa e mutu te aroha i ahau
Haere ra e Ruiha! Haere ra.*

Himene 131. *Kaore ra i konei etc.*

Himene 105. *E Te Kahui iti nei etc.*

Himene 154. *Nui mai te paanga o te hau etc.*

Himene 130. *Ka mahue Ihipa etc.*

Himene 62. *Ko Koe e Te Atua etc.*

Himene 152. *Piko nei te maatenga etc.*

Na Rev. N. T. Wanoa; Canon Mortimer-Jones, Hastings; Rev. Geddis, Puketapu; Rev. Priorly, Westshore i whakahaere te karakia tanu.

He tahuritanga motoka, ka aitua a Aati Whitiwhiti, tona hoa wahine a Tatu-o-te-Rangi, ta raua tamaiti a Te Roera 4 years hemo atu ana ki te hohipera. Nui atu hoki te tangi, me te ririka noa o te ngakau mo tenei aitua, he haurangi te putake, ka purei haere nga motaka i te rori, ka aitua nei.

Na Te Haahi Ratana tenei tanu, me tana koea, pai atu hoki nga mahi himene. Ko Rev. Hohepa, Rev. Tipene, Rev. Rapihana, me Rev. Frost o Te Haahi Mihinare o Taradale tetahi, i runga ano i te tono a Mrs. Te Roera Tareha kia whai waahi taua minita ki te tanu. Na Rev. Frost nga kupu o enei tanu, nui atu hoki nga mihi mo ana kupu marama.

Kua mate hoki a Kingi Kamau, tetahi o nga taitamariki ruarua o Heretaunga nei e matau ana ki nga korero whakapapa o te motu. Ahakoa kaore i te mohiotia e te motu tenei tangata, ehara hoki i te tangata tu marae, engari he tangata i tino mohiotia e Heretaunga nei a he nui hoki te aroha me te tangi kia Kingi. Na Te Momona tenei tanu.

Kua mate hoki a Te Rauoriwa, he mokopuna na Pona-tahuri o Te Hauke, tetahi o nga uri o Turahui. Anei ake nga aitua maha o Heretaunga nei i tenei wa tata ano.

Kua tae mai nei hoki tenei rongo kua hemo a Te Peehi (Elsden Best) te tino pakeha i tino maori. Koia ra tenei ko tetahi o nga tohunga na ana i whakawhaiti nga korero maatua o te motu, ara rawa ia o Matatua. I te hanga kua rongo mai koutou, kaati ake mo tenei takiwa, taihoa ake nei whakahekea ai nga korero mo tenei kaumatua. Na Pihopa Aotearoa nga kupu i te tanu i Poneke.

Koutou ra e noho mai na i roto i nga marae maha, tangi atu tangi mai, tangi ake ki o tatou aitua.

Ano te ahua o tenei o tatou pepa he HE ROIMATA, HE PARE KAWAKAWA!

*Kaore te aroha ki taku nei manu
Titoko rawa ake i te ahiahi nei
Ka tomo ki te whare taku ate hau ai
Tirohia atu ra ki te parera na
Ehara ra e he manu maori noa
Tikina, tirohia kei nga huruhuru
Whakairoiro rawa mai no tawhaiti
Kei hea Korotau, ka ngaro nei e
Tena ka riro kei te katokato kai
I te rau rakau ka whakataoreore
Aata wehea mai hei rauhi whare
Hei pu korero ki taumata raia
I kopurea ai ki te huahua e
I pohewahewatia mai no Aotearoa i.*

Na Te Toa Takitini.

TOKA-A-KUKU.

E nga Etita, Tena Korua,

I mahara au kua kopi nga korero mo te riri ki Toka-a-kuku, i te nohopukutanga o Wi Repa, i tana korenga e whakautu i nga korero a "Angiangi te Hau," i taia i te marama o Oketopa o tera tau. No te Akuhata rawa o tenei tau katahi ano ka whakahuarangtia ano te take nei e Koopu Erueti—tekau rawa nga marama e whakaata ana te korero, engari i ahu katoa mai nga kupu ki taku tinana, kore rawa he kupu kotahi i ahu mo "Angiangi te Hau." Pai ke atu me i kore nga korero a Koopu Erueti i panuitia i te mataotao rawa, kei whakahoha noa i nga kai-korero i nga kai-karo hoki.

I whai tonu nga take a Koopu i a Wi Repa, a ko te ahua no Koopu nga ringaringa ko te reo ia no Wi Repa. Pai atu au me i hamumu tetahi reo o te Whanau-a-te-Uhutu, no ratou hoki ra tera pa a Toka-a-kuku ehara i a Koopu Erueti.

Kaore noa iho he korero a Koopu ahakoa mahia nga marama i whakakaupapa ai ia i ana korero. Ko ana tino kupu e rua ano, ara:—

Tuatahi: Kaore raua ko Wi Repa i rongo i te ingoa o Kakatarau engari to Te Wera mo te mea nei he mokopuna raua na Te Wera. He aha ra te wahi ki a raua o tenei take?

He tika pea kaore raua i rongo otira ehara hoki i te mea ma kona e kore ai nga taringa o tetahi atu e rongo, e kore ai ranei he Kakatarau. He kuare tonu pea no raua ina hoki ra na kaore ia raua i rongo i te riri ki Rangitukia i te tau 1834, i patua ai te Whanau-a-Apanui e Kakatarau. Ko te riri ki Toka-a-kuku no te tau 1836, e rua ano tau i muri mai—te hohoro ra o te Whanau-a-Apanui ki te wareware ki a Kakatarau. Kaati waihotia kia wareware ana.

Tuarua: He ope tino nui ta Kakatarau-ta Te Wera ranei, kia tutuki ki te hiahia o Koopu Erueti raua ko Wi Repa—tena ko ta te Whanau-a-Apanui he iti rawa, i Tikirau ano ki Hawaii. (Ko nga rohe nei i mau i nga tangata nei ko Kakatarau me Rangitukia i warewaretia).

He korero tino whanui na Kakatarau i whakataka te haere ki Toka-a-kuku a i waiatatia hoki e te wabine "te ope a Pape" ara a Kakatarau engari kaore he korero, mai i Wairarapa ki Wharekahika poto katoa nga tangata ki te haere kore rawa he tane i mahue ki te kainga. E marama ana ka roa te takiwa ka uaua, ka torutoru, te haere a te tangata; ka tata ka ngatere tonu te haere. Ko te korero a Te Mete 1800 nga tangata o waho i haere ki te whakaahuru i Toka-a-kuku-haere uta haere hoki te moana. Ko te hunga kua kite i Toka-a-kuku e mohio ana he pa tino nui tera e kore e tika kia kotahi ano he tangata mo roto.

No Ngatiawa a te Ngarara a he ngaki i tona mate i haere ai tera iwi ki te rohe o Ngati-Porou. Koinei tetahi

take a te haere ki Toka-a-kuku he rapu utu, a he aha hoki a Ngati-Awa kia kore e awhina i te Whanau-a-Apanui? Ka tahangoi ra hoki te takoto o te korero.

No te tau 1910 ka panuitia e Te Pipiwharaua nga korero a Mohi Turei, he pukorero no Ngati-Porou, no te tau 1930, 1931, e 20 tau i muri mai katahi ano ka puta nga whakahe a Wi Repa raua ko Koopu Erueti. Kaore he whakahe o mua atu a Wi Repa, a Koopu Erueti, a te Whanau-a-Apanui, a Ngati-Awa, a te Manihera Waititi ranei a te pukorero, he tangata tuhituhi hoki a te Manihera ki Te Pipiwharaua.

Ko nga korero a Te Mete he mea uiui nana ki nga kaumatua, ki nga pukorero ehara i te mea whakaaro noa pera me a Wi Repa raua ko Koopu. Ko te taenga whakamutunga o Te Mete ki Te Kaha no te tau 1900.

Ki te ki a Mohi Turei e 205 te parekura o te Whanau-a-Apanui; ki ta Te Mete 140 te parekura ki Puremutahi! Kaore oku hiahia ki te whakahua i nga parekura nei heoi ano na te tangata i koko ina ra ka puta.

E ki ana a Koopu Erueti he kupu taikaha tera naku i ki ra au na te manamanahau te Whanau-a-Apanui i kawe ki Rangitukia. Kore rawa au i mahara he kupu kino tera engari na Koopu ke nga kupu taikaha, i mea ra ia:—

“Pena ko au te uri a tetahi rangatira i haere ki te whakataka i tetahi ope nui mana i nga iwi maha, hei whawhai ki tetahi iwi iti rawa e kore au e korero he toa toku tipuna ki te riri, kei whakatongatia au e nga iwi maha o te motu.”

Ko nga kupu kino kaore a Koopu Erueti i mohio he kino tena ko taku kupu pai noa iho ka kiia e ia he taikaha, ara, ko te mea iti ka whakarahia e ia, ko te mea rahi ia ka whakaititia.

Ko te ingoa nei ko Kakatarau te kehua o Wi Repa raua ko Koopu Erueti a i te mea he mokopuna au na Kakatarau ka huri katoa mai ki a au nga kupu ka kapea a “Angiangi te Hau.” Noku ranei te he i mokopuna ai au ma Kakatarau? Ma Wi Repa raua ko Koopu Erueti e whakaatu nga makenu o Kakatarau. Ko ta raua Te Wera e whakakororia nei raua no Ngapuhi ehara i te Whanau-a-Apanui, a i rangona ai nana pu.

Ahakoia ra nga pu a Te Wera kaore tonu a Toka-a-kuku i tahuri, he pa kaha hoki, i kiia ra e Wi Repa ma te pu repu rano e horo ai. Ko te ora o te Whanau-a-Apanui na te kaha o te pa ehara i te toa o te tangata, a na te kore kai a te taua whakapae i hoki ai ki te kainga na te ea tonu hoki o nga take i haerea ai.

E kitea i te Nama 103, o Te Toa Takitini, enei kupu aku:—

“Ko nga korero onamata he korero tapu ehara i a tatou i waihanga; a me waiho ano i te hangaitanga ahakoa kino, pai ranei.”

Ko tenei te take i tuhituhi ai au, he mohio hoki noku kei te whakariroia ketia e te tangata nga korero o Toka-a-kuku ehara i ta Koopu e mea nei he whakamanamana noku. Naku ano ra i korero te matenga o aku tipuna i te Piki-a-te-Atawhina, i Wharekura, e marama ai kaore oku hiahia huna i te korero, ngakau whakahi ranei. Kaati pea enei korero.

Na R.T.K.
East Cape.

NGA TAKE WHENUA MAORI

He takiwa tenei kei te nui rawa te whakaeke i nga korero me nga mahara mo te whakanohonoho i nga toenga whenua e toe mai ana ki te Maori. Ko etahi rohe me etahi tangata kei te mahi i nga toenga whenua i hoki mai kia ratou i roto i nga mahi nui ki te ui ui ki te whakahaeretia e nga roia, e nga kai whakahaere, a, ka whiwhi tika etahi, ka waimarie etahi i te kakama, i te korero waihanga noake, me era atu ahua e tino mohiotia ana i roto i enei ra, na te mohio nei ki te takahuri i nga korero, ka mate etahi. Otira kua ata mohiotia era tu momo o te whakahaere me ona hua, a na kona pea i takatu tonu ai te tangata kia tere te whakaotitia mai o nga tikanga kua takoto marama i te ture kia whakaritea nga "kapeneheihana" kua oti nei te whiriwhiri e te ture nga tika o Te Iwi Maori mo runga i nga whenua i riro he i roto i nga rohe o nga whenua i riro i te kawanatanga nga whenua i murua hetia.

Koia enei ko te ahua o aua whenua:—

- (a) Whenua i murua hetia e Te Kawanatanga.
- (b) Whenua i riro he ki roto i nga rohe whenua i hokoa ki Te Kawanatanga.
- (c) Whenua he kupu oati i waiho kia whakahokia ki Te Maori. Ko etahi atu ahua whenua e taka iho ana ki raro i tenei wahanga mahara ko nga whenua kei te takoto to-nui tonu e whakaarotia nei inaianei kia hua mai he painga i roto i nga ra o te taake, o te reiti me era atu ahua o te whakaputa takoha ki te Kawanatanga.

Otira ko te mea e whaiia ake ana ko te roa rawa o nga whakatutukitanga i etahi o aua whakataunga kia puta he mahara ma Te Kawanatanga. Titiro iho tatou ki te keehi o Aorangi. Te roa o tena waahi e takoto he ana. Kua oti te whakatau e te kooti, tae noa ki te whakaheahetanga, otira ko te moni "kapeneheihana" a Te Kawanatanga kaore tahi ano he whakaotinga.

Tetahi o nga tangata tuatahi na ana te pitihana ko Horomona Te Rongoparae, kua mate. Ko Ihaia Hutana tetahi na ana te pitihana, engari tenei kei te ora ano, otira kua mate tenei ko nga tamariki, ko nga mokopuna a te iwi nei kua tini, tini noa iho. Te whakaaro nui kei roto i a ratou me era atu o nga hapu i whaipaa nei ki tenei poraka, i te

whakawhiwhianga nei a Te Kooti Whenua Maori, kia kai ratou i te hua o tenei mahinga nui.

Kaati, awhea ra tutuki ai tera whakaritenga e Te Kawanatanga. Na nga korero whakanohonoho whenua me te kaha o etahi iwi ki te kuhu, a, me te awhina hoki a Te Minita Maori i a ratou ki te whakakaha i era ahuatanga. Otira kei te titiro iho ki tenei ahuatanga, me te patai iho "He aha ra hoki i taea ai te whakapau he moni ki runga era maharatanga, a ko nga mea kua takoto hangai te whakatau a Te Kooti kia whakaritea, ka kiia e Te Kawanatanga kaore tahi he moni. E tika ana hoki kia kiia tenei whakaritenga, he moni e whakapaua hei awhina whakanohonoho, notemea kei te takatu katoa te hunga e whai paanga ana ki taua whakatau ki te whakamahi i tona paku whenua i riro he nei, a ko nga whakatau a nga Kooti Whenua Maori kua oti, kua marama hoki, kaati kaore tahi ano he tohu whakahohoro, whakatutuki ranei i aua maharatanga "kapeneheihana." Heoi te mea e rangona ana, kua tukua he moni hei awhina i etahi atu iwi kaore tahi nei ratou i te whanga moni "utu nama" mai a Te Kawanatanga kia ratou.

Kei te rangona ake kei te whakahaeretia tetahi moni hei tono ki tenei paremata e tu nei kia whakaputaina hei whakapau ki te Iwi Maori mo runga i te mahi whakanohonoho whenua, kaati kaore rawa i te marama te tuku pera atu a Te Kawanatanga, a, ka waiho i nga mea e rite ana kia utua kia takoto nama ana.

Kaua hoki tatou e wareware ki te nui o nga moni i whakapaua a te tangata mo te tirohanga i aua keehi tino ua ua. E whia mano pauna i pau mo te whakahaeretanga i aua keehi, a ka hoki mai ara ka kitea nei te tika o nga Maori. Kaati, no enei ra kua kiia kaore he moni a Te Kawanatanga, engari hei te whakapau moni hei whakanohonoho, hei awhina i nga mea kaore pea te Kawanatanga i te noho nama, ka tino mama te tuku awhina.

E tino tika ana kia kaha te awhina a Te Kawanatanga i Te Iwi Maori, engari mo muri pea te awhina, ko nga nama e whakarite i te tuatahi, ma reira e marama ai te titiro atu e kei te whanui te ngakau aroha me te ngakau awhina.

Ko tenei ahua inaianei kei te penei te titiro atu, kei te tukua kettia nga moni me nga mahara awhina ki wahike.

E whakapau nei ia i tona kaha ki roto o nga iwi o te motu, he whakahauhau na ana kia tere te takoto hangai o nga take paanga o tena tangata kotahi, whanau ranei, hapu ranei iwi ranei, kia taea ai te whakahohoro i nga mahi whakanohonoho, i nga mahi "ahuwhenua" hei whakatupu hua ki runga i nga whenua maori e hua-kore nei i roto i enei ra. Ma te moni ka taea ai. Otira i te mano, mano atu huarahi konihi tanga o tenei mea o te moni, koia ka whakapau nei ia me ana apiha katoa o Te Tari Tukutuku Moni ki te whakahaere i etahi huarahi e taea ai te arai atu i nga huarahi e mounou ai te

paunga moni, kia takoto ai nga whakahaere me nga whakapautanga moni ki etahi, te tiaki pai (kauponu) i te moni, te noho tuturu ki te mahi, na reira ka puta tenei kupu a te poai hou nei a Tipoki-te-Rito "KIWITEKO."

TE PIHOPA O AOTEAROA

Kua tae mai nga rongo kanui te mahi a Pihopa Aotearoa i Te Waipouamu. Na nga tono kia haere atu ki reira, ka haere nei Te Pihopa. Ko tetahi o nga mea i mahia e ia i reira ko te whakatu i nga mate o Heretaunga nei i te ru nui ka hori tata ake nei. He raiti whakaahua tana i hari ai, kaati e kiia ana nui atu te manaakitia o ana korero me ana hui. I a ia i tera motu, ka pangia ia e te mate rewharewha, a haere ana ia ki Te Hoihipera mo tetahi wa poto, a puta pai mai ana ia. Kua hoki mai ia i tenei wiki ano, a kei te haere ia ki Turanga, mehemea ki te pai nga ra.

TE MATE FLU

Kanui te kaha o te horapa haere o te mate nei ki roto o Heretaunga. Kua puta nga tohutohu a Te Tari Ora kia tupato mo taua mate. Ina pa mai te ahua rereke, me takoto rawa i ro whare, kia mahana tonu hoki. Me kai ki nga rongoa tikotiko, kia wawe te ma o roto. Ina pai ake me ata noho marika i ro whare mo nga ra e rua katahi ka haereere ai ki waho. He pai tonu te inu wai remana, kia wera te wai. Ko te whakatupato kei uru mai he numonia, ka kino, k ngaua nga kaokao, ko te tohu tena o te kinonga o te tiaki a te tangata i a ia. Kia kaha e te iwi, ahakoa he rongo whakamataku, te rongo haere o te mate rere, kia kaha, kia manawanui; a kia whakarongo ki nga tohutohu a nga takuta, kei kua hoki he ora mo tatou. Kia pai kia ngawari, tau-toko i nga tohutohu a Te Tari Ora. Kua hei whakaaro maori, ka patu i nga tohutohu notemea na te pakeha. Kia marama te ngakau me te hinengaro, kei te kite tonu, kei te marama tonu kia tatou nga whakahaere me nga whakapono maori e whakaruarua haere nei i o tatou ngakau.

NGA MANAAKITANGA

Ina Te Toa Takitini te whakarongo ake nei ki te nui o nga manaakitanga a Te Kawanatanga, ara a Te Minita Maori mo nga hapu o Heretaunga nei i roto i nga whiu a te ru me nga ahuatanga o te wa.

Timata mai i a Pepuere tae mai ki tenei ra e whangaitia ana a Heretaunga, timata mai i Porangahau tae noa Tarawera ki te kai, ki te kakahu e nga komiti whakahaere i nga mahara mai a te ao. E rua wiki ka puta nga waka kai, ki te iti ki te rahi, rite tonu te tahuu, te paraoa, te ti, te huka, te taewa, te pata, te raihi, te kanara, te rohi, te miti, me te kahu.

Otira ka roa e haere nei nga manaaki, ka tangohia etahi, ka roa rawa ka tangohia ano etahi, a ka mahue ake ko te paraoa ko te ti, ko te huka me te taewa. I tenei wa kua puta nga whakaatu ka mutu taua awhina. Kua tohaina hoki nga purapura taewa.

Ko nga mahi ka timata atu inaianei, ko te awhina i nga waerenga kai me nga mahi ahu-whenua i raro i te tikanga whakanohonoho. I tac pea ki te rima tekau ki te ono tekau ranei nga tono kia awhinatia mai e te Tari Whakanohonoho i raro i te whakahaere a Te Minita Maori, a ko nga mea kua marama mai nga take taitara, kua timata te mahi. Kua tae mai nga purapura oti, witi, taewa, karaihe, maniu. E tika ana kia nui rawa atu nga whakawhetai, haunga nga whaka moemiti, a enei hapu ki te putaketanga mai o enei awhinatanga, kia ngoto rawa atu ki roto i te ngakau tinana, ngakau wairua, ki te hinengaro irirangi o tena o tena o Te Aitanga-a-Tiki e noho porewarewa tonu nei nga mahara i roto o nga parenga o nga awa nei o Tutaekuri, o Ngaruroro, o Tukituki, nga taupahi i waihotia ake ra e Taraia raua ko Te Aomatarahi, hei papa okenga mo nga uri whakatupu i muri i a ratou.

Ahakoia ra e noho morehutia ana, e noho moke hoki, i te ha o te wa na ana i tutetute, e tika ana kia kotahi te reo, ahakoia me momotu mai i roto i nga reo nei **“Heretaunga hauku nui! Heretaunga ara rau!”** tika tonu kia tahia ake enei porewarewatanga o enei ra tata, ka whakawhaiti i te ngakau aroha i te ngakau tangi ka whakaputa i nga kupu mihi aroha ki te manawa i aroha kia tatou, i awhina i a tatou, ki nga roimata i heke mo tatou, ka tapae i te tangi a to tatou tupuna hakoro a Timi Kara **“TATAU! TATAU!”**

TE MAORI O NANAHİ ME TO TENEI RA

He maha nga kupu pepeha a te Maori mo tona puku-mahi i ona ra. Ina etahi na: “Mauri mahi, mauri ora.” “He toa taua, he toa pahekeheke; he toa mahi kai, he toa mau tonu.” Ko te ora tinana, ara ko te kai te mea nui ki te Maori. Ka ki nga pataka kai a te Maori, ka tau te mauri. Ahakoia he maha nga tu-ahua raweke a te Maori, engari ko te wa anake te kai-akiaki i a ia. He wa mo te whawhai, me te ta potaka. He wa mo te takiri manu me te tao karaka. He wa mo te whaiwhai me te kato pikopiko. He wa mo te kai tangata me te whakamaroke pioke. I enei tu mahi a te Maori ka tu-tika tona tinana, ka ora. I waiho ai hei kupu pepeha ma te pakeha—“I tupono atu au ki te Maori. Katahi te iwi tūrangatira o nga iwi maori o te ao. Te ora, me te marohirohi o te tinana, me te kokoi o te hinengaro.” No nanahi rawa tenei ahuatanga o te Maori.

Na i nanahi tonu ake nei, ka tac mai nei te Pakeha. Ka akona te Maori ki ana tikanga me ana mahi. Ka whaia e te Maori ko te whakapono me te moni a te Pakeha. Ko nga mea i aru i te whakapono waiho tonu atu ko tera te mahi. Ko nga mea i minamina ki te moni i whakamahia e te Pakeha

ki te tope ngahere, ki te mahi rori, taiapa me era atu mahi. He tika te ki na te Maori nga mahi taumaha o te Motu i mahi i aua ra. Ka reka nei hoki te moni, ka matoke te puku-mahi o te Maori. Ka ringa-pototia e te Maori te huarahi e whiwhi ai ki te moni, ara, me tumata i papa-tuanuku. Ko te weranga tenei o nga whenua maha o te Motu. I pai i makoha ai te whakapuputa o te rangatiratanga o te Maori. Ka mahi te Maori kei a ia tonu tona ritenga me te wa e mahi ai ia. Kua mutu te whakaaro ki te pataka kai engari ki te pataka herengi. Tae rawa mai ki tenei ra ka mia kopare. Kua tino kore nei he oneone o etahi. Kua whakanoho etahi ki roto ki nga repo ki nga keokeonga o nga maunga.

Ko te whakapono tetahi mea kei te whakaakuto i te whawha a te Maori ki nga raweke maha a te Pakeha i tenei wa. Kei te pai te Whakapono i mauria mai nei e te Pakeha. Ko te whakapono i whakananua e te Maori te mea e pai-herehere nei i a ia. I te kaha tawhiti o te Pakeha ki mua ka whakawhirinaki te Maori ma tona whakapono e mahi merekara ia kia tata atu ki te Pakeha. Ko te tino nohanga i noho ai te Maori ki te whanga ma te Atua e mahi maana. Ko te wahanga kuare o te Maori kei tenei ahuatanga. Ko te wahanga marama kei muri tata tonu i te Pakeha e whai atu ana.

I tenei ra, kua whaihanga hou te Maori i a ia. Kua kite kaore he painga o tona noho i te ahuatanga o mua, engari te aru i to te Pakeha ahuatanga. Kite rawa ake nei hoki, kua ma kopare. Tetahi he horo rawa te oma a te Pakeha i te huhua o ana putea hei manawa mo ana mahi. Ehara i te mea he kaha ake ia i te Maori ki te mahi. Kaore. Na nga tini kopeka ka mahue te Maori i muri na hurorirori haere mai ai. Engari hei kupu pepeha tenei, he wa kei te heke iho ka taurite ta raua oma.

RATOU

Na R.T.K.

Ratou! Tokotoru ratou he hunga ririki rawa engari e tino mohiotia ana i nga waahi katoa, a, kaore hoki e paingia e te tangata—he tino hoa riri no te tangata Ko Waeroa, ko Puruhi, ko Rango, o ratou ingoa.

He ngau kino ta Waeroa pera ano me ta Puruhi ngau engari he koi atu taana. Whakaatu ai ia i a ia; ko taana whakaatu ko taana waiata, ko taana pao. Ko te wa e kokiri ai ia hei te po, kia moe te tangata. Ka hohoni ana ia kaore e ariarika te mamae. Hei te pakinga a te tangata papaki noa ki takiwa; ka rere, ka waiata; ko te rangi o taana waiata ko whakakaitoa.

Ko te tino kainga o Waeroa he ngahere, he roto, he pokere, he wai pirau. E ki ana te Pakeha ko te ngau a te Waeroa te take o nga mate e kiia nei he **malaria**. I nga tau tuatahi i mahia ai te awakeri ki Panama i matemate nga tangata i te

malaria i te nui o te roto ki tera waahi. No te tapuketanga i nga roto, no te ringihanga ki te hinu karahini katahi ano ka mutu te matemate o te tangata, ka ngaro hoki te waeroa. Kaore he **malaria** o Niu Tirenī.

Ko ta Puruhi ngau i te tangata he ngau kohuru kaore hoki aana pao hei whakaatu pera me ta Waeroa. Ahakoa pai te moenga, Kaiapoi nga paraikete, ruwha ranei te tangata ka tuwhanatia ia e Puruhi, e kore e reka taana moe, ka hurihuri tonu i te po roa. Ma te ongaonga noa o nga waewae huhua o Puruhi e rere ai te moe.

I te mea kaore ano kia tu he pihopa Maori ka rongo au ki a Apirana Ngata e ki ana ko te tangata tika hei pihopa mo te Iwi Maori he tangata kua honia e te puruhi. Kei te mohio a Apirana ki te hohoni a te puruhi i ona kopikopikotanga i o tatou marae huhua. I rongo ano au ki tetahi tangata nui, ka mutu ano te mea e moe ai te tangata i nga whare puruhi ko te kiri, ka ongaonga—ka rere te moe ki tawhiti titiro mai ai. Hae ai au ki nga tangata kaore nei e rongo ki te kikini a Puruhi. Ahakoa pewhea te ngau a te puruhi, kei te takaokeoke au nei kei te ngongoro ia o ratou ihu. He tu tangata ano pea—no Ngati-Mamoe.

E rua nga take i nui ai te puruhi o te whare: Tuatahi he uru no te kuri, he tata ranei, ki te whare; tuarua, he paru no te whare, he kore e tahia, he kore e horoia.

Kaore ano he waiata a taua nei a te Maori mo a taua nei puruhi engari te Pakeha. No te kitenga o Ropata Purana i te puruhi e piki ana i runga o te potae o tetahi wahine atahua ka puta i a ia enei kupu:—

Ye ugly, creepin', blasted wonner,
Detested, shunn'd by saunt an' sinner,
How daur ye set your fit upon her—
Sae fine a lady!
Gae somewhere else, and seek your dinner
On some poor body.

E koe, e te ngarara ngokingoki, 'poko-kohua,
I kinongia nei e te tangata pai, e te tangata hara,
Tou toa ra ki te piri ki a ia—
Ho wahine tino atahua!
Haere he waahi ke rapu tina ai mau
Ki te tinana e tika ana.

Ka mutu ano te pai o Puruhi he kore e whiriwhiri i te tangata—he rite katoa ki a ia—tama, tamahine ranei; kai-hi ika, mema paremata ranei; pupurikana, pihopa ranei. Kaore hoki aana whakahawea ki te hiroki, ki te ruruhi, ki te poro-ngarara, ki te ware—he reka katoa ki a ia.

E kiia ana e te pakeha he puruhi te kai-titaritari i te mäte kino nei i te **puponika**.

Kaati ake pea i konei nga kupu mo Puruhi me huri tatou i naiane ki tona whanaunga tata ki a Mihi Rango. I whanau mai a Rango i roto o te paru taoruoru; ko tona

puiaki he haunga, ko tona oranga he piro, ko taana kai he pirau. Ahakoa i hea te tangata kei reira ia e hongī ana; he waha-reka ki te huka; he tikotiko i te kai, he whakaparu i nga matapihi. He aha te mea weriweri atu i a Rango?

He mea iti rawa a Rango engari ko ia te matapuna o te mate; he kai titaritari ia no nga purapura o nga mate kino—o te piwi taipo, o te mate kōhi me era atu mate. Ina taana titaritari i te mate. E tau ana ia ki runga ki nga mea piro, ki nga mea pirau, a hei tona rerenga ka tau ki runga o nga kai a te tangata—o te huka, o te paraoa, o te miiti, o te koura mara, me era atu kai, na ka paru aua kai i ona waewae. Hei te horomanga a te tangata i aua kai ka horomia ano hoki te kino i pania ra e nga waewae o Rango, ka heke ki te kopu o te tangata hei purapura mo te mate. He tika e kore nga tangata katoa e horo ana i te tiamu a Rango i pani ai e mate engari ko etahi e pangia e te mate pera ano hoki me nga tangata i honea nei i te pakanga. He tino kauwhau tenei na nga rata.

E ki ana a tatou tamariki i haere nei ki te whawhai, koinei tetahi mate nui o ratou i Ihipa i Karipori, he nui no te rango. Tu ana te kai popoke ana te rango, pango tonu. Ina pania te paraoa ki te tiamu kia tere tonu te whawhao i te paraoa ki roto o te waha ki te kore ka kapi katoa te paraoa i te rango, ka rite tonu hoki ki te tiamu. A, ahakoa hohoro te panga i te kai ki roto o te waha kaore te rango e rarua, ka uru ia ki roto o te waha hoia a horomia atu hoki, nawai ra ka taunga noaiho te hoia ki te kai rango, a, i te mate kai ka reka noaiho. Heoi ano pea na te puku maitai tonu i te puku hoia i kore ai e mate, otira mate iho.

He tikanga he te waiho i nga kowhao o nga whare paku-paku kia tuwhera ana, i nga mea pirau kia toha noa. Ko te tikanga pai me taupoki nga kowhao me tanu nga mea pirau. Ahakoa ra hoki kore te tangata e pangia e te mate engari he mea weriweri rawa te kai i te tiamu a Rango i pani ai.

He hunga ririki rawa a Waeroa, a Puruhi, a Rango, engari he take mai ratou no te mate no te kino—he hoa-riri no te tangata. Mo Ratou pea te whakatauki a Ngati-Porou, e mea nei, "He iti mapihi pounamu."

I kawea e tetahi tangata taana hoiho ki te tepara tu ai, i te kore rango e muimui mai ana i te tepara ka miharo ia ka whakamihī, katahi te tangata o te tepara ka ki, "E, he rango tonu, nui atu, engari ina tata nei i tangi ai te pere tina o te papara-kauta, i rongo nga rango i te pere kaati kua riro katoa ratou kei te papara-kauta kei te tina, akuanei kia mutu te kai ka hoki mai ano ki konei muimui ai, ke to ratou kainga hoki tenei."

Kia tupato ki a Rango; kia nui ake to tatou matakū i a ia i to tatou matakū i te kehua. Kaore ano a te kehua tangata i patu ai engari a Rango, tini atu, kaore pea tatou i te mohio, ko te pupuhi hoki a Rango he pupuhi ngaro, he pupuhi torohu.

Kaati nei nga korero mo Ratou. Ratou, ratou! Tatau, tatou!

MARAMATAKA
Hepetema, 1931.

Te Ra.	Ata.	Ahiahi.
6. Rtp 14 i muri i to te TOKOTORU Waiata— Ata 75, 76; Ahi 73, 77.	Etera 1, 1-8 me 3: Tepania 1. Rk 7, 36 mutu noa I Kori 13.	Nehe 1, 1-2, 8: Raniera 1. C Mt 21, 23 mutu noa: Eph 4, 1-24.
13. Rtp 15 i muri i to te TOKOTORU Waiata— Ata 84, 85; Ahi 89.	Raniera 3. Rk 9, 57-10, 24: 2 Tim 1.	Raniera 5. Mt 28: C Eph 4, 25-5, 21.
20. Rtp 16 i muri i to te TOKOTORU Waiata— Ata 86, 87; Ahi 90, 91.	Here 5, 1-19. Rk 11, 1-28: Taituha 2, 1-3, 7.	Here 5, 20 mutu noa. Hoa 8, 12-30: Eph 5, 22-6, 9. C
21. Matiu Apotoro.	Mt 19, 16 mutu noa	I Tim 6, 6-19. R
27. Rtp 17 i muri i to te TOKOTORU Waiata— Ata 92, 93; Ahi 100, 101, 102.	Here 17, 5-14. Rk 11, 29 mutu noa: I Pta 1, 1-21.	Here 18, 1-17. Hoa 8, 31 mutu noa Eph 6, 10 mutu noa
29. Mikaera me nga Anahera		

Oketopa, 1931.

Te Ra	Ata	Ahiahi
4. Rtp 18 i muri i to te TOKOTORU Waiata— Ata 103; Ahi 107.	Here 26. Rk 12, 1-34: I Pita 1, 22-2, 10.	Here 31, 1-20. Hoa 13: C I Hoa 1, 1-2, 11.
11. Rtp 19 i muri i to te TOKOTORU Waiata— Ata 111, 112, 113; Ahi 120, 121, 122, 123.	Here 31, 23-27. Rk 12, 35 mutu noa. I Pita 2, 11-3, 7.	Here 35. Hoa 14. C I Hoa 2, 12 mutu noa.
18. Rtp 20 i muri i to te TOKOTORU Ruka Apotoro Waiata— Ata 114, 115; Ahi 124, 125, 126, 127.	Iha 61, 1-6. Nga Mahi 16, 6-18	Kai Kauwhau (Apokiriwha) 38, 1-14. R Korohe 4, 7 mutu noa.
25. Rtp 21 i muri i to te TOKOTORU Waiata— Ata 116, 117; Ahi 128, 129, 130, 131.	Eheki 14. Rk 14, 1-24. I Pta 4, 7-5, 11.	Eheki 18, 1-4 me 19. C Hoa 16. I Hoa 4.
28. Haimona Heroti me Hura Arapiu Apotoro.		